

ADAM MATYSIAK

UNIwersytet Warszawski

E-MAIL: A.MATYSIAK18@STUDENT.UW.EDU.PL

ORCID: [0009-0008-7803-9331](https://orcid.org/0009-0008-7803-9331)

Sybille Krämer, *Poznanie symboliczne u Leibniza* – komentarz tłumacza

Abstract: The article offers a brief introduction to the Polish translation of Sybille Krämer's *Symbolische Erkenntnis bei Leibniz* (*Symbolic Cognition in Leibniz*). I situate the author's argument in the context of both her research into the idea of formalisation and a wider discussion within Leibniz scholarship concerning the status of signs and symbolic representation in the philosophy and logic of the author of *The Monadology*. Further, I discuss Krämer's analysis of the notion of *expressio* (expression). Her perspective allows for a better understanding of the difficulties Leibniz encountered in his discussion with Antoine Arnauld. Subsequently, I argue that her analysis avoids the attribution of strong ontological assumptions to Leibniz's understanding of expression, contrary to what can be seen in the Polish reception of the philosopher. I conclude with pointing out the importance of Krämer's research into Leibniz for the later development of the notions of cultural techniques and notational iconicity.

Keywords: Sybille Krämer, Gottfried Wilhelm Leibniz, Antoine Arnauld, sign, expression, logic, ontology, formalisation, cultural techniques, notational iconicity

Artykuł Sybille Krämer *Symbolische Erkenntnis bei Leibniz* ukazał się w 1992 roku w „Zeitschrift für philosophische Forschung”. Z perspektywy dorobku autorki na przełomie lat 80. i 90. XX wieku stanowi on streszczenie jednego z kluczowych punktów jej badań nad historią idei formalizacji¹. To właśnie wraz z podejmowanymi przez Gottfrieda Wilhelma Leibniza próbami uchwycenia tego, na czym polega symboliczny charakter procesu myślenia, ujawnia się dwuznaczność znaków, którymi się w nim operuje. Okazują się one mieć zarazem „status zdań” oraz „status rzeczy”: być rzeczami, które pozwalają na manipulację **niezależnie** od symbolicznych treści, których są one nośnikami, oraz nieść w sobie symboliczne treści, które wynikają jedynie z „wewnątrz-symbolicznej konstrukcji systemu”². Ta dwuznaczność jest zdaniem Krämer nie tylko punktem wyjścia do późniejszych projektów przekształcenia środków pojmowania myślenia z naturalno-językowych w uruchunkowane, a tym samym techniczno-formalne³; jest ona także rezultatem napięcia między nowożytną matematyką a racjonalistyczną teorią poznania, które swój początek ma przynajmniej we wczesnych pracach René Descartes’a⁴.

Na znaczenie problemu oddzielenia „logiki rzeczy” od „logiki znaków” dla filozofii Leibniza wskazał już Ernst Cassirer⁵. Jednakże perspektywa na to oddzielenie jest w *Poznaniu symbolicznym u Leibniza* odwrotna: Cassi-

---

¹ Zob. Sybille Krämer, *Symbolische Maschinen. Die Idee der Formalisierung in geschichtlichen Abriss* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1988), 100–114; Sybille Krämer, *Berechenbare Vernunft: Kalkül und Rationalismus im 17. Jahrhundert* (Berlin–New York: De Gruyter, 1991), 220–368.

² „Die grundlegende Idee, die in diesen Kalkülen Gestalt annimmt [...] ist die Idee des formalen Systems, bzw. der Formalität. In einem formalen System haben die Zeichen eine intrasymbolische Bedeutung, d. h. der Aufbau des Systems ist nicht abhängig von einer extrasymbolischen Interpretation der Zeichen. Diese Unabhängigkeit ermöglicht die Variabilität der Deutungen [Podstawową ideą, która nabiera kształtu w tych rachunkach, [...] jest idea systemu formalnego, wzgl. formalności. W systemie formalnym znaki posiadają wewnątrz-symboliczne znaczenie, tzn. konstrukcja systemu nie jest zależna od poza-symbolicznej interpretacji znaków. Ta niezależność umożliwia zmienność interpretacji]”, Krämer, *Symbolische Maschinen*, 113–114.

³ Zob. tamże, 114nn. Na temat technicznego aspektu nowożytnych rachunków logicznych zob. tamże, 89, 95–100.

⁴ Krämer, *Berechenbare Vernunft*, 88nn, 159nn.

⁵ Ernst Cassirer, *Filozofia form symbolicznych. Część pierwsza: Język*, przeł. Przemysław Parszutowicz (Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2018), 55–56.

rer wskazuje na niemożność pomyślenia logiki rzeczy niezależnie od logiki znaków – Krämer natomiast sugeruje, że Leibniz usiłuje wskazać na możliwość pomyślenia logiki znaków niezależnie od logiki rzeczy. To właśnie ta rozdzielność zostaje sproblematyzowana w pojęciu poznania „ślepego lub symbolicznego”⁶. Aby ją przedstawić, Krämer odwołuje się do sposobu interpretacji logiki autora *Nowych rozważań*, który swój początek miał wraz ze stwierdzeniem Heinricha Scholza, że „zasada liczenia jest dla Leibniza zasadą przekształcenia”⁷. Ta autonomia systematycznej logiki znaków, która dla Scholza jest jeszcze odzwierciedleniem ontologicznego uporządkowania rzeczywistości⁸, dla Krämer jest już wyrazem autonomicznego statusu **technicznych reguł** operowania znakami.

Wspomniane reguły wywodzą się co prawda z języka naturalnego, ale zostają opracowane jako świadome sposoby operowania znakami dopiero w ramach systematycznego rachunku. Dlatego też Krämer jest zainteresowana logiczno-semiotycznymi i teoriopoznawczymi interpretacjami teorii znaków Leibniza, takimi jak kilkakrotnie przywoływana książka Hansa Burkhardta, w której wykazuje on „**fundujące poznanie** albo **konstytutywne** znaczenie [znaków] dla myślenia”⁹. Z perspektywy tak rozumianej teorii znaków – jednocześnie konstytutywnej dla myślenia oraz niezależnej od logiki rzeczy – struktury językowe okazują się wtórne wobec struktur rachunku¹⁰. Z takie-

⁶ Por. Gottfried Wilhelm Leibniz, „Rozmyślenia nad poznaniem, prawdą oraz ideami”, przeł. Mieczysław Gordon, w: Mieczysław Gordon, *Leibniz* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974), 238.

⁷ „Eine Rechenregel ist für Leibniz eine Umformungsregel”, Heinrich Scholz, „Leibniz und die mathematische Grundlagenforschung”, w: Heinrich Scholz, *Mathesis Universalis. Abhandlungen zur Philosophie als strengen Wissenschaft*, red. Hans Hermes, Friedrich Kambartel, Joachim Ritter (Basel–Stuttgart: Schwabe & Co. Verlag, 1969), 141.

⁸ Hans Hermes, Friedrich Kambartel, Joachim Ritter, „Vorrede der Herausgeber”, w: Scholz, *Mathesis Universalis*, 16–21.

⁹ Hans Burkhardt, *Logik und Semiotik in der Philosophie von Leibniz* (München: Philosophia Verlag, 1980), 178. Spośród polskich autorów Mieczysław Gordon przyjął podobny, logiczno-semiotyczny i teoriopoznawczy (przy czym silnie naznaczony marksistowską frazeologią) kierunek interpretacji filozofii Leibniza. Zob. Mieczysław Gordon, *Leibniz* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974). Stąd też właśnie w książce Gordona znajduje się większość polskich tłumaczeń tych fragmentów autora *Teodycei*, które omawia w swoim artykule Krämer.

¹⁰ Por. Benson Mates, *The Philosophy of Leibniz. Metaphysics and Language* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1986), 178–183. Z tym, że warunki prawdziwości języka na-

go punktu widzenia rachunek logiczny staje się dla autora *Nowych rozważań normatywną strukturą*, według której należałoby uporządkować poznanie. Tego rodzaju uporządkowanie nie wynika przy tym z niczego innego jak z wewnętrznej poprawności przekształceń samego rachunku.

Rzuca to światło na niemożność porozumienia między Leibnizem a Antoinem Arnaudem, zwłaszcza w odniesieniu do pojęcia *expressio*. *Logika z Port-Royal* ma swoją ontologiczną podstawę w adekwatności języka naturalnego względem świata rzeczy¹¹. Tymczasem teoriopoznawcze podstawy matematycznej logiki, które Leibniz przedstawia Arnaudowi w streszczeniu swojej *Rozprawy metafizycznej* i precyzuje w dalszej korespondencji, wynikają z odrzucenia tej podstawy¹². W tym względzie nie dziwi stwierdzenie logika z Port-Royal: „Jeśli jednak to, co Pan nazywa **wyrażaniem**, nie jest ani myślą, ani wiedzą, to nie wiem, co by to takiego miało być”¹³. Pomiędzy logikami Arnauda czy Gassendiego a programem Leibniza dochodzi do – jak pisze o tym w swoim artykule Krämer – „zmiany perspektywy”, która w pełni uwidacznia się dopiero w dalszej historii idei formalizacji.

Przyglądając się szczegółowej analizie, jakiej Krämer poddaje pojęcia *expressio* (wyrażenie) oraz *repraesentatio* (przedstawienie), nietrudno zauważyć, że zakwestionowano w niej takie ich rozumienie, jakie Stanisław Cichowicz przedstawia we wstępie do korespondencji Leibniza z Arnaudem¹⁴. Przede wszystkim autorka kwestionuje wymiennosc terminów „wyrażenie” i „przedstawienie”, którą Cichowicz przyjmuje już na początku swojej inter-

---

turalnego są dla Leibniza wtórne wobec warunków poprawności rachunku logicznego, polemizował Hans Poser, „Zeichentheorie und natürliche Sprache bei Leibniz”, w: Hans Poser, *Leibniz' Philosophie. Über die Einheit von Metaphysik und Wissenschaft*, red. Wenchao Li (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2016), 115–134.

¹¹ Zob. Antoine Arnauld, Pierre Nicole, *Logika, czyli sztuka myślenia*, przeł. Seweryna Romahnowa (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958), 43–59.

¹² W tym względzie Krämer idzie dalej niż Benson Mates, wskazując, że teoriopoznawcze rozróżnienia Leibniza leżące u podstaw jego teorii znaków mają charakter semiologiczny, nie zaś – jak wskazuje Mates – ontologiczny. Zob. Mates, *The Philosophy of Leibniz*, 47.

¹³ List Arnauda do Leibniza z 28 sierpnia 1687 roku, w: Gottfried Wilhelm Leibniz, *Korespondencja z Antoinem Arnaudem*, przeł. Stanisław Cichowicz, Jerzy Kopania (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998), 103.

¹⁴ Zob. Stanisław Cichowicz, „Wstęp. Wyraz, zdarzenie, siła”, w: Leibniz, *Korespondencja z Antoinem Arnaudem*, XV–XXXIV.

pretacji¹⁵. Formuluje on niejasną dość tezę, że treścią Leibnizjańskiego fragmentu *Quid sit idea* jest to, by podać „warunki, pod jakimi przedstawienie jako wyraz doprowadza do uobecnienia swój obiekt”¹⁶ – co prowadzi z kolei do **ontologicznego** ujęcia całej tej problematyki. Tymczasem dla Krämer owe tajemniczo brzmiące „warunki uobecnienia” to nic innego jak **znaki**: „rzeczy, o ile stają się one przedmiotami poznania, a zatem o ile usiłujemy uchwycić ich idee, można wprowadzić jedynie jako przedmioty odniesienia symbolicznych reprezentacji”. Nie kreśli ona przy tym konkurencyjnej ontologii znaku, lecz wskazuje na to, że zaciąganie ontologicznych zobowiązań nie jest w tym miejscu potrzebne. W kontekście polskich badań nad Leibnizem teza ta jest tym bardziej interesująca, że stanowi kontrapunkt nie tylko wobec przywołanej argumentacji Cichowicza, lecz także wobec klasycznej rozprawy Henryka Elzenberga¹⁷.

Pozostaje wspomnieć na koniec, że badania historyczno-filozoficzne doprowadziły Krämer do sformułowania przynajmniej dwóch pojęć, które okazały się szczególnie cenne dla współczesnych badań nad kulturą. Pierwszym z nich są **techniki kulturowe** (*Kulturtechniken*), drugim natomiast – **obrazowość pisma** (*Schriftbildlichkeit*). Pojęcie technik kulturowych akcentuje techniczną operatywność oraz medialny charakter obiektów kultury, przeciwstawiając się dominującej w drugiej połowie XX wieku tendencji do ujmowania kultury jako tekstu¹⁸. Z kolei pojęcie obrazowości pisma odsłania „(prawie) zapomniany wymiar pisma”, jakim jest uzmysłowienie symbolicznych treści pisma za pośrednictwem struktur charakterystycznych dla obrazu¹⁹. Stąd silne zaakcentowanie pod koniec artykułu faktu, że dla Leibniza znaki muszą być *sensible* (odczuwalne) i *palpabile* (namacalne). To sprawia, że logiczne operacje dokonywane na symbolach przenoszą się na techniczne operacje

¹⁵ Tamże, XVI.

¹⁶ Tamże, XVII.

¹⁷ Zob. Henryk Elzenberg, „Podstawy metafizyki Leibniza”, w: Henryk Elzenberg, *Z historii filozofii*, oprac. Michał Woroniecki (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1995), 56–61.

¹⁸ Zob. Sybille Krämer, Horst Bredekamp, „Kultur, Technik, Kulturtechnik: Wider die Diskursivierung der Kultur”, w: *Bild, Schrift, Zahl*, red. Sybille Krämer, Horst Bredekamp (München: Wilhelm Fink Verlag, 2003), 11–22.

¹⁹ Zob. Sybille Krämer, „»Schriftbildlichkeit« oder: Über eine (fast) vergessene Dimension der Schrift”, w: *Bild, Schrift, Zahl*, 157–176.

dokonywane na rzeczach. W tym sensie poznanie symboliczne u Leibniza pokazuje, jak „przed wynalezieniem rzeczywistej maszyny komputera wykształciliśmy »komputer w nas«”²⁰.

Bibliografia

- Arnauld Antoine, Pierre Nicole. 1958. *Logika, czyli sztuka myślenia*, przeł. Seweryna Romahnowa. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Burkhardt Hans. 1980. *Logik und Semiotik in der Philosophie von Leibniz*. München: Philosophia Verlag.
- Cassirer Ernst. 2018. *Filozofia form symbolicznych. Część pierwsza: Język*, przeł. Przemysław Parszutowicz. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Cichowicz Stanisław. 1998. „Wstęp. Wyraz, zdarzenie, siła”. W: Gottfried Wilhelm Leibniz, *Korespondencja z Antoine'em Arnauldem*, przeł. Stanisław Cichowicz, Jerzy Kopania, VII–LV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Elzenberg Henryk. 1995. „Podstawy metafizyki Leibniza”. W: Henryk Elzenberg, *Z historii filozofii*, oprac. Michał Woroniecki, 15–93. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Gordon Mieczysław. 1974. *Leibniz*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Hermes Hans, Friedrich Kambartel, Joachim Ritter. 1969. „Vorrede der Herausgeber”. W: Heinrich Scholz, *Mathesis Universalis. Abhandlungen zur Philosophie als strengen Wissenschaft*, red. Hans Hermes, Friedrich Kambartel, Joachim Ritter, 7–23. Basel–Stuttgart: Schwabe & Co. Verlag.
- Krämer Sybille. 1988. *Symbolische Maschinen. Die Idee der Formalisierung in geschichtlichen Abriss*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Krämer Sybille. 1991. *Berechenbare Vernunft: Kalkül und Rationalismus im 17. Jahrhundert*. Berlin–New York: De Gruyter.
- Krämer Sybille. 2003. „»Schriftbildlichkeit« oder: Über eine (fast) vergessene Dimension der Schrift”. W: *Bild, Schrift, Zahl*, red. Sybille Krämer, Horst Bredekamp, 157–176. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Krämer Sybille, Horst Bredekamp. 2003. „Kultur, Technik, Kulturtechnik: Wider die Diskursivierung der Kultur”. W: *Bild, Schrift, Zahl*, red. Sybille Krämer, Horst Bredekamp, 11–22. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Leibniz Gottfried Wilhelm. 1974. „Rozmyślenia nad poznaniem, prawdą oraz ideami”. W: Mieczysław Gordon, *Leibniz*, 236–241. Warszawa: Wiedza Powszechna.

---

²⁰ Krämer, *Symbolische Maschinen*, 4.

- Leibniz Gottfried Wilhelm. 1998. *Korespondencja z Antoine'em Arnauldem*, przeł. Stanisław Cichowicz, Jerzy Kopania. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mates Benson. 1986. *The Philosophy of Leibniz. Metaphysics and Language*. New York–Oxford: Oxford University Press.
- Poser Hans. 2016. „Zeichentheorie und natürliche Sprache bei Leibniz”. W: Hans Poser, *Leibniz' Philosophie. Über die Einheit von Metaphysik und Wissenschaft*, red. Wenchao Li, 115–134. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Scholz Heinrich. 1969. „Leibniz und die mathematische Grundlagenforschung”. W: Heinrich Scholz, *Mathesis Universalis. Abhandlungen zur Philosophie als strengen Wissenschaft*, red. Hans Hermes, Friedrich Kambartel, Joachim Ritter, 128–151. Basel–Stuttgart: Schwabe & Co. Verlag.